

ԲՆԻ՞Վ ԹԵ ՓՈԽԱՌՅԱԼ ԲԱՌԵՐ

Ս. Մ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Հնդեվրոպական տեսության ասպարեզ գալուց հետո լեզվաբանության մեջ կարծես թե մշակվեցին դիտական նոր հայեցակետեր, որոնք փորձեցին նորովի բացատրել լեզվաբանական շատ երևույթներ: Սակայն, ինչպես ամեն մի նոր խոսք գիտության մեջ, Հնդեվրոպաբանությունն էլ երբեմն չափազանցված դնահատականներ է տվել մասնավորապես ցեղակից լեզուների մեկը մյուսից ազդեցություն կրելու կամ ազդեցության աստիճանի վերաբերյալ: Մեր կարծիքով, մասնավորապես վերանայման կարիք ունի Հայ լեզվաբանության մեջ արմատավորված և վերջին տասնամյակներում հաղթարշավի դուրս եկած հայերենի բառագանձի արմատների մի ստվար մասին իրանական ծագում վերադրելու տեսակետը:

Դուրսն անգամ չնսեմացնելով Հայ անվանի լեզվաբանների դիտական ներդրման արժեքը և Հայ-իրանական ցեղակցության խնդիրը թողնելով Հնդեվրոպաբանների տնօրինմանը, այնուամենայնիվ, հայերենի որոշ բառերի քննությանը կփորձենք նրանց հայերեն ծագման օգտին նոր փաստեր բերել:

Նախ՝ ամուսնական հարաբերություններին աղերսվող մի բառախմբի մասին: Բառախումբը (օժիտ, բաժինք, նուէր) կապված է ամուսնական հարաբերություններում ձևավորված, ավանդաբար փոխանցված և մինչև օրս էլ ժողովրդի մեջ դեռևս կենսունակ ընծայաբերության հետ: Այստեղ նկատելի են այսպես կոչված երեք խմբեր՝ հարսի կողմից բերված ընծաներ, փեսայի կողմից բերված և դրսից ստացված նվերներ, որոնք բոլորն էլ նպատակաուղղված են եղել օժանդակելու նոր ձևավորվող ընտանիքին: Գրիգոր Տաթևացին «Գիրք քարոզութեան» Ամարան հատորում գրում է. «Հարսին տուեալ լինին երեք իրք. այսինքն բաժինք, օժիտք և պարգևք. բաժինքն տուեալ լինի ի հօրէ հարսինն վասն պիտոյից պսակին, և օժիտքն ի փեսայէն լինին տուեալ, իսկ պարգևքն ի բարեկամացն լինին տուեալ»¹. այսինքն՝ ա. օժիտը բերվել է փեսայի կողմից. աղջկա հայրական տնից բերվածը կոչվել է բաժինք, որը ծավալով և կշռով զիջել է օժիտին, որովհետև նախատեսված է եղել հարսանեկան ծախսերը հոգալու համար. բ. երեք

1 Գրիգոր Տաթևացի. Գիրք քարոզութեան, Ամարան հատոր. Կ. Պոլիս, 1741, էջ 203:

նվերներն էլ հասցեագրվել են հարսնացուին, այսինքն ապառա տանտիկնոջը (մի հանգամանք, որ հաակապես կօգնի բացատրելու նուէր բառը):

Որքանո՞վ է հավաստի այս վկայութիւնը, և կա՞ն արդէոք վերոաստվածը հաստատող այլ փաստեր:

Ժամանակին անվանի հայագետներից մեկը՝ Նիկողայոս Ադոնցը իր «Հայաստանը Հուստինիանոսի դարաշրջանում» աշխատութիւնի մեջ մանրամասնորեն քննել է ամուսնական հարաբերութիւնների պետական, իրավական կարգավորման ինդիքը միջնադարյան Հայաստանում և կատարել հետաքրքրական դիտողութիւններ մասնավորապես խնդրո առարկա բառերի վերաբերյալ: Նա, մեջ բերելով «Հայերի ժառանգական իրավունքի մասին» Հուստինիանոսի հրապարակած նովելլաները², որոնցից մեկում հայտարարվում է, որ հայ կինը զրկված է ժառանգական իրավունքից, գրում է. «Հարսնացուի բաժինքի իմաստով գրաբարում օժիտ բառի առկայութիւնը չափազանց կասկածելի է դարձնում Հուստինիանոսի այն պնդումները, թե հայ կանայք ամուսնանում էին առանց օժիտի: Հիշյալ բառը պատկանում է հայոց լեզվի ոչ արիական տարրերի թվին (ըստ հեղինակի՝ ասորական փոխառութիւն է – Ս.Գ.): այդ պատճառով էլ նրա հնութիւնը կասկածից վեր է»³, ապա տողատակում ի միջի այլոց ավելացնում է. «Հնարավոր է, որ օժիտ բառը հայերէնում ևս գործ է ածվել այն նվերի իմաստով, որ փեսացուն տալիս է հարսնացուին, ինչպէս ասորերէնում» (ընդօժոււմը մերն է – Ս.Գ.)⁴:

Ինչպես տեսնում ենք, Ադոնցի ոչ այնքան համոզվածութեամբ արված եզրահանգումը հաստատվում է հայ եկեղեցու սյուներից մեկի՝ Գրիգոր Տաթևացու վկայութեամբ: Համենայն դեպս, կասկածից վեր է, որ XIV–XV դարերում (երբ ապրել է Գրիգոր Տաթևացին) օժիտը դեռ չարունակել է գոյութիւն ունենալ իբրև փեսայի կողմից հարսին տրված նվեր: Ի դեպ, ասենք, որ Սուրբ Գրքում քանիցս հենց այս իմաստով էլ բառը գործածված ենք գտնում⁵:

Ի լրումն երկու մեծ հայագետների փաստարկումների, որպես հզոր կռվան կարելի է բերել այդ իմաստով «օժիտ» բառի պահպանված լինելը Սվեդիայի բարբառում՝ ուժէդք, ուժիլ ձևերով. «ուժէդք. խոսքկապի ժամանակ հարսնացուին տրուած նուէրը», «ուժիլ. փեսի ազգականների նուէր

2 Նովելլայում գրված է. «Մենք միաժամանակ անհրաժեշտ համարեցինք սույն օրենսգրութեամբ ուղղել նրանց կյանքի կոպիտ թերութիւնը, որպեսզի ըոի սովորութեան համաձայն ծնողների, եղբայրների և մյուս ազգականների թողած ժառանգութիւնը չպատկանի միայն տղամարդկանց և երբեք՝ կանանց, ինչպես նաև այն պատճառով, որպեսզի կանայք առանց օժիտի չամուսնանան և չգնվեն իրենց փեսացուների կողմից» (Նիկողայոս Ադոնց. Հայաստանը Հուստինիանոսի դարաշրջանում. Երևան, 1987, էջ 208):

3 Նույն տեղում, էջ 216:

4 Նույն տեղում, էջ 217:

5 Տե՛ս Աստուածաշունչ. Սանկտ Պետերբուրգ, 1817, Ա թագաւորաց, ԺԸ գլուխ:

տալը հարսնացուին»⁶: Այսպիսով, Սվեգիայի բարբառը ոչ միայն հարագատ է մնացել վաղնջական իմաստին, այլ նա նույնպես երկու դեպքում էլ իբրև ստացող նշում է հարսնացուին, մի բան, որ իր հերթին հաստատում է Գրիգոր Տաթևացու վկայությունն արժանահավատությունը:

Փալով «օժիտ» բառի ստուգաբանությունը, ապա ինչպես տեսանք, Ադոնցն այն համարում է փոխառությունն ասորերենից (zabħda «նուէր» բառից), մինչդեռ հայ միջնադարյան հեղինակները այն կապել են ոչ թ, ուժ արմատի հետ՝ ոյժտել, օժտել (գորացնել, օժանդակել) իմաստով: Կոստանդին Երզնկացին վկայում է ուժիտ ձևը: Սվեգիայի բարբառը նույնպես այս իմաստով էր պահպանել: Հյուբշմանը ևս այն գնում է բնիկ բառերի շարքում. դրանք օգնել, օգուտ, օժանդակ բառերն են, որոնց համար հայագետը ընդհանրացնում է օգնել իմաստը: Հօգուտ «օժիտ»-ի բնիկ հայկական լինելուն թերևս կարելի է բերել նաև այն փաստը, որ Հրաչյա Աճառյանը այն չստուգաբանված բառերի շարքին է դասում:

Այսպիսով, փաստերի համադրումով կարելի է խոսել «օժիտ» բառի բնիկ հայերեն լինելու մասին: Դրանով սկզբում կոչվել է այն նվերը, որ փեսան տվել է հարսնացուին. դա, ամենայն հավանականությամբ, շատ ավելին է եղել քան աղջկա հոր կողմից տրված բաժինքը, որովհետև նախ բաժինքը արվել է հարսանիքի հոգսերը հոգալու համար և երկրորդ՝ հետագայում, երբ արդեն դադարել է փեսայի կողմից պաշտոնապես օժիտ տալը, այն իբրև անվանում գրավել է բաժինքի տեղը՝ վերջինիս գրեթե դուրս մղելով գործածությունից: Արդի հայերենում բաժինքը իր նախնական իմաստով, այսինքն աղջկա հոր կողմից տրվող ստացվածքի առումով, պահպանվել է Ղարաբաղ-Գորիս բարբառում՝ պէժիճք, պաժիճք ձևերով:

Ամուսնական ընծայաբերություն մեջ իր մշտական տեղն է ունեցել նաև Աուէրը, որ նախորդ երկուսի նման հասցեագրվում էր հարսնացուին, թերևս պարզ ու հասկանալի այն պատճառով, որ իբրև ապագա ընտանիքի խարիսխ գիտվում էր կինը և ի տարբերություն դրսում աշխատանքներ կատարող ամուսնու, տնտեսության կարգավորողը ներսում հիմնականում կինն էր: Փաղտնիք չէ, որ հայ իրականության մեջ կինն այդպես է գնահատվել: Բերենք դրա հրաշալի ձևակերպումներից մեկը՝ դարձյալ «Գիրք քարոզութեան» Ամարան հատորից. «Կի՞նն է ժողովումն և հաւաքումն մարդոյն և ընչիցն. զի մարդն է որպէս դետ և կինն որպէս ծով, առ որ ժողովին դետք»⁷, դիպուկ մի բնութագրում՝ «Հավաքումն ընչիցն», որ մեկ անգամ ևս բացատրում է, թե ինչու օժիտն էլ, բաժինքն էլ, նվերներն էլ հասցեագրվել են կնոջը:

«Նուէր» բառը այս առումով չի դիտարկվել և չի նկատվել նրա ուղղակի կապը «կին» բառի հետ: Ասվածը հավաստի դարձնելու համար նախ անդրադառնանք հայագետների կողմից բնիկ հայերեն համարվող Աու և

6 Հ. ր. Աճ ա ո յ ա ն. Հայերէն արմատական բառարան. հ. Դ, Երևան, 1979, էջ 611:

7 Գ Ր Ի Գ Ո Ր Տ ա թ և ա ց ի. Ամարան, էջ 196:

մեր կարծիքով նրա հետ ծագումնաբանական կապ ունեցող դարձյալ բնիկ Հայերեն համարվող Աոր բառերի ստուգաբանությունների պատմությունը: Նու-ն, որ նշանակել է «հարս», իր մեջ կրում է նաև դեռատի, մատղաշ, թարմ, նոր իմաստները: Սրան նպաստող փաստարկներ են բերում Հյունքերյանը, Պատրուբանին, Պեդերսենը, «Նոր Հայկազեան բառարանի» հեղինակները: Հրաչյա Աճառյանը «Հայերէն արմատական բառարանի» «նոր» բառի բառահոգեվածում գրում է. «Պատրուբանին Հայերէնից փոխառեալ է կարծում Ֆինն. nuore նոր, թարմ, մատղատի, էսթն. noie դեռատի, թարմ, լապ. nuor nuora, մատղաշ. նոյնը նաև Պեդերսեն»: Հիւնքերեան լատիներէն nurus հարս բառը բխցնում է Հայերեն «նոր» արմատից»⁸: «Նոր Հայկազեան բառարանը» «նուէր» բառը բացատրում է՝ «նոր իր կամ նոր բերք»:

Ինչպես տեսնում ենք, խաչաձևված են Աոր, Աուէր, հարս բառերի բացատրությունները:

«Նու» արմատը «կին, աղջիկ» իմաստով դրսևորվել է Հայերեն նուարգ հատուկ անվան մեջ. այն պետք է տեսնել նաև Աուաղ, Աուաճ, Աուաստ, Աուազ, Աուրբ բառերում, որոնցից առաջին չորսը «Հայերէն արմատական բառարանում» չստուգաբանված բառերի շարքում են, իսկ նուրբ-ը համարվում է բնիկ Հայերեն բառ: Նուաղ, Աուաճ, Աուաստ, Աուազ բառաչառքի համար ընդհանուր է թուլլ, տկար նշանակությունը, որ ուղղակիորեն կապված է Աու-կիմ հասկացություն հետ: Իսկ մյուս կողմից, քանի որ օժիտը, բաժինքը, Աուէրը տրվում էին հատկապես Հարսնացուին, ապա դրանցից վերջինը՝ Աուէրը, ուղղակիորեն կրել է վերջին իմաստը, այսինքն Աուէր Աշանակել է հարսնացող աղջկան տրվող իրը, ընծան: Մեր կարծիքով հատկապես Աուէր բառի առկայությունն է դեր խաղացել «տուար»-ը Հայեցի ստուգաբանելու փորձերի մեջ. «Տուարը... Գոչի Դատաստանագրքում ստացել է տու-այր, տուեալն յառնէ իմաստով, ինչպես և բացատրված է այն Հայկազեան բառարանում»,— գրում է Ագոնցլ⁹: Գտնվելով օժիտ, բաժինք, Աուէր շարքում տուարը ամենայն հավանականությամբ Աուէրի համաբանություն ընկալվել է տուայր, ապա և ստուգաբանվել «տուեալն յառնէ» (իհարկե դարձյալ կնոջը):

Պոռյգի մասին միայն ասենք, որ գրեթե շրջանառություն մեջ չմտած բառ է, քանի որ նա մի կողմից ուներ իր բնիկ տարբերակը՝ բաժինքը (պոռյգ նշանակել է հարսի կողմից բերված ինչքը), մյուս կողմից, ինչպես տեսանք, բաժինքը ինքը փոխարինվել էր օժիտ բառով:

Այժմ գանք Հայերենի մեկ այլ բառի՝ «մարդարէ»-ի ստուգաբանությունը:

1914թ. Անտոևան Մեյեն Զալեմանին ուղղված մի նամակում նշում է, որ իրեն հետաքրքրեց առանձնապես «մարդարէ» բառի Զալեմանի ստու-

8 Հ. Ր. Ա. ճ ա ո յ ա ն. Հայերէն արմատական բառարան, հ. Գ, էջ 466:

9 Ն ի կ ո ղ ա յ ո ս Ա դ ո ն ց. նշվ. աշխ., էջ 219:

գաբանությունը¹⁰: Ասենք, որ սրան նախորդել էր Նիկողայոս Մառի ստուգարանությունը¹¹, որը բոլորովին չէր գոհացրել Մեյեին: Ըստ Մառի մարգարե-ն նախապես նշանակել է «աստղաբաշխ, աստղագետ» և ծագում է հայերեն մարգ՝ վաղնջական «աստղ» նշանակությունից, որ հաբեթական մրգ՝ փալլ արմատի ամենահարազատ պահպանված ձևն է. ցեղակիցներն են արաբ. barq՝ փալլել, վրաց. բրկիալի՝ փալլուն, հայերեն՝ պերճ, պալճառ ձևերը: Մերժելով այս ստուգարանությունը՝ Ջալեմանը առաջադրում է մարգարե-ի սողղեբերեն ծագման տեսակետը՝ markray, markarak՝ «կախարդ, գուշակ, վհուկ» նախնական նշանակություններով: Մինչ այս կարծիքները բառի ստուգարանությանը նախապես անդրադարձել են «Նոր հայկազեան բառարանի» հեղինակները՝ այն կապելով մոգ բառի հետ: Հետագայում այս բառի ստուգարանությունը հետաքրքրել է գրեթե բոլոր նշանավոր հայագետներին, որոնք հիմնականում հարում են վերոնշյալ կարծիքներից որևէ մեկին: Քիչ տարբերվող ստուգարանություն են տալիս Լազարզը, որը մարգարե-ն բխցնում է եբրայերենի ngr՝ հոսիլ, հեղուլ արմատից, իսկ Հյունքերյանը և Ալիշանը այն կապում են լատիներեն Mercurius՝ Հերմես անվան հետ:

Մոգ, մարգարե տարբերակը հետագայում ընդունում է Պեդերսենը, պահպանված margar և սողղեբերեն markray, markarak → մարգարե տարբերակը՝ Մեյեն, Աճառյանը, Ջահուկյանը, մարգ/աստղ/ → մարգարե տարբերակը՝ Պատուրանին և Ղափանցյանը, մի տարբերությամբ՝ Պատուրանին այն բխցնում է սանսկրիտի marg՝ կանխատեսել արմատից + հայ. ար /արար/ + է հունական վերջավորությունը:

Այսինքն մենք գործ ունենք էականորեն իրարից տարբերվող երեք տարբերակի հետ:

Անտուան Մեյեն, խորապես համոզված լինելով, որ «մարգարե»-ն իրանական փոխառություն է, բավականին խիստ քննադատության է ենթարկում Մառի տեսակետը՝ դուրս դալով ներլեզվական խնդրի գնահատականի շրջանակներից. Մեյեի խորհրդածություններն ի վերջո վեր են ածվում անվանի հայագետի անձի բուռն քննադատության («Ես ձեզ պետք է ասեմ, - դրում է Մեյեն Ջալեմանին, - որ ես երբեք ոչ մի արժեք չեմ տվել այս բառի ստուգարանության վերաբերյալ Մառի արտահայտած վարկածներին: Շատ ցավալի է, որ այնքան լեզուներ իմացող մարդն այդքան քիչ է ըմբռնել լեզվաբանական մեթոդները և այդքան զուրկ լինելով լեզվաբանական ըմբռնողությունից՝ համառում է լեզվաբանությամբ զբաղվել, փոխանակ բնագրեր հրատարակելու և գրականագիտական ու պատմագիտական ուսումնասիրություններով զբաղվելու»¹²:

10 Տե՛ս S a l e m a n . Известия Академии Наук, 1913, с. 1129-1130:

11 Տե՛ս նույն տեղում 1909, էջ 1057:

12 Տե՛ս Ա ն տ ու ա ն Մ եյ ե. Հայագիտական ուսումնասիրություններ. Երևան, 1978, էջ 182:

Եվ այնուամենայնիվ, Մեյեն, ընդունելով հանդերձ այս բառի իրանական ծագումը՝ սահմանափակ է լինում խոստովանել, որ այս բառի ստուգաբանությունը պարզապես ի հայտ են գալիս երեք անկանոնություններ, որոնք բացահայտորեն չեղվում են փոխառության ներքին օրենքներից: Նա դրում է. «1) Խոշոր աճկաճոճություն է, որ 0-ն տա հայերեն ռ և ոչ թէ ռկ կամ կ: 2) Եզակի երևույթ է, որ գ-ն, երբ ն-ից հետո հանդես է գալիս, համապատասխանի իրանական k-ին: 3) Անսպասելի է նաև բառավերջի է-ն»¹³: Այսպիսով, եթե մարգարէ-ն ստույգ ունենար իրանական ծագում, ապա փոխառյալ տարբերակում սպասելի էր, որ նրա հնադույն տարբերակը, այսինքն գենդերեն ma0ra-kara ձևի 0-ն հայերենում տար-րկ- կամ -կ- և ոչ թե -ր-, այսինքն եթե մարգարէ-ի -գարէ-ն kara-ն է, որ նշանակում է գործող, կերտող, ապա ma0ra -ին համապատասխանում է ար-ը, որտեղ 0-ն տվել է -ր:

Երկրորդ պարզապես քիչ հավանական է, որ երբ գ-ն Ա-ից հետո հանդես է գալիս, համապատասխանի իրանական k -ին (այս դեպքում նկատի է առնվում սողդեերեն փոխառության տարբերակը. markray→սարգարէ):

Ինչպես տեսանք, անսպասելի էր նաև իրանական փոխառության մեջ բառավերջի է-ն: Այսքանից հետո Մեյեն եզրակացնում է. «Մեկը մյուսից զարմանալի այս երեք առանձնահատկություններն ինձ կարծել են տալիս, թե «մարգարէ»-ն իրանականից անմիջականորեն կատարված փոխառությունն է: Հավանաբար եղել է մի միջնորդ: Սակայն ես ինձ հարց եմ տալիս,- շարունակում է Մեյեն,- թե դա ո՞րն է»¹⁴: Հարցը անվանի հայագետի համար այդպես էլ մնում է առկախ, չնայած նրա բնութագրումները խոսում են ի վնաս իրանական փոխառության տարբերակի: Եվ իսկապես, Մեյեն երկբայելու պատճառ ունեն, քանի որ կան այլ տվյալներ «մարգարէ» բառի վերաբերյալ, որոնք թերևս կօգնեն ճշտելու այդ բառի անցած պատմական ուղին, գուցե և առաջադրելու բառի ծագման այլ տարբերակ:

Խոսքը դարձյալ Գրիգոր Տաթևացու մասին է, որն իր «Մեկնութիւն Մատթէի» և «Գիրք հարցմանց» աշխատություններում քանիցս անդրադառնում է «մարգարէ» բառին: Այստեղ հարկ է նշել, որ Տաթևացին այն բացառիկ հեղինակներից է, որ ընդգծված նախանձախնդրություն է հանդես գրել բառերի հայեցի գործածության նկատմամբ, փաստ, որը թույլ է տվել, որ Հրաչյա Աճառյանը Տաթևացու գրչության օրինակներով բազմիցս ստուգի այս կամ այն բառի ճիշտ գործածությունը: Այսպես, Աճառյանը Կյուրեղ Աղեքսանդրացու «Պարապմանց գրքի» նոր բառերը քննելիս հավուր պատշաճի դիմում է Տաթևացուն և սլարզում, որ հայերեն բնագրային օրինակում սխալ բառագործածություններ կան. «օժանդ», փոխանակ՝ «օժանդակ», «տոփոռ», փոխանակ՝ «տոփողաց»: Խոսելով «բլաթկին»

13 Նույն տեղում:

14 Նույն տեղում:

(«մահակ») բառի մասին՝ Աճառյանը այն համեմատում է պարսկերեն ձևի հետ և պարզում, որ «ըստ այս լաւագոյն գրչութիւնն է Տաթևացոյն բալթիկին ձեւը»¹⁵:

Այսպիսով, գանք «մարգարէ» բառի Տաթևացու մեկնությանը: Նա, վկայակոչելով նախնի վարդապետերին, սակայն անունները չտալով՝ տարբերակում է մարգարեության հինգ տեսակ. 1) բնական, 2) արուեստական, 3) գիւական, 4) գոհհիկ, 5) ճիշտ մարգարէութիւն: Նա գրում է. «Առաջին՝ ի բնական, որպէս երէոց, անասնոց, թռչնոց և մըջմանց...: Երկրորդ, արուեստական, որպէս բժիշկք և նաւավարք զխոովութիւն ալեաց և զանդորութիւն: Երրորդ՝ դիւական, որպէս կոոց սուտ մարգարէքն Սեդեկիայն և այլոց բազմաց, որ այժմ երևին ի պատասխանիս կախարդաց, նաև հավակոչք և գարեղիւթք, որք են բնաւ սուտք և ոչինչք: Չորրորդ, գոեհիկ, զոր սովորութեամբ լուեալ ասեն՝ ձմեռն գայ և զկնի այնորիկ գարուն, ամառն և աշուն: Եւ ի կարմրանալ երկնից ընդ երեկս և ընդ առաւօտս, զերաշտոց և զանձրեոց ի փորձոյ ուեալք յառաջագուշակ լինին»¹⁶:

Բնականը, փաստորեն, համապատասխանում է բնագոյն, որովհետև, ինչպես Տաթևացին է նշում, կենդանիներն ավելի կանխագէտ են (իր բառն է՝ Ս.Գ.) բնության հարցերում, քան մարդը:

Երկրորդը՝ արուեստականը, վերաբերում է դիտարկումներով, վարժանքով ձեռքբերովի փորձին, որը թույլ է տալիս կանխատեսելու որևէ բան: Երրորդը՝ դիւականը կեղծ կանխատեսումն է, որով զբաղվում են դիւթերը, կախարդները, հուսկոյիքը, գարեդիւթը և այլն: Ընդ որում, աստղագուշակները ըստ Տաթևացու սկսում են արուեստականով (ձեռքբերովի փորձով, դիտելիքներով) և վերջում հանգում են դիւականին: Չորրորդը՝ գոեհիկը երկու երևույթների կապի դիտարկումն է, որ թույլ է տալիս, օրինակ, որ երկինքը կարմրելիս ասվի, թե առավոտյան կամ երեկոյան կանձրեի՞, թե չոր կլինի: Եվ վերջապես հինգերորդը՝ ճիշտ մարգարէութիւնն է, որ ինչպես հեղինակն է ասում՝ «է կանխագիտութիւն ամանակաց, անցելոց, ներկայից և ապագայից»¹⁷:

Ուշադրության արժանի է այն փաստը, որ մարգարէ բառի վերոնշյալ բացատրության հիմնաբառերը հետագայում տեղ են գտել այս կամ այն հայագետի ստուգաբանության մեջ. գուշակ, կախարդ իմաստները՝ Ջալեմանի, Մեյեի, Աճառյանի, Ջահուկյանի, աստղագուշակը՝ Մառի, Իսկ կանխագետ, կանխատեսելը՝ Պատրուբանիի:

Դժվար չէ նկատել, որ այս բոլոր բացատրությունների մեջ ընդհանուր է կանխատեսել-կանխագուշակ-ը, որը ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն կապվում է աստղերի հետ: Այսինքն կա աստղերի որոշակի ազդեցու-

15 Տե՛ս Հ. ր. Ա. ճ ա ո յ ա ն. Հայերէն նոր բառեր հին մատենագրութեան մեջ. Կ.Պ.Վենետիկ, 1922, էջ 139:

16 Գ. ր. Գ. ր. Տ ա թ և ա ց ի. Գիրք հարցմանց. Կ.Պոլիս, 1729, էջ 536:

17 Տե՛ս նույնը, նաև՝ Մաշտոցի անվ. Մատենադարան, ձեռ. N 1264, էջ 100բ:

թյունը երկրի վրա, և Տաթևացու առաջին չորս բացատրությունները ի վերջո կապվում են գրա հետ: Վերոնշյալ հայագետների ստուգաբանություններից այս իմաստով Տաթևացուն ամենամոտ կանգնածը Պատուբանին է, իսկ քիչ ավելի միջնորդավորված՝ Նիկողայոս Մառը:

Աճառյանը գրում է. «Մեր մարգարէն էլ, որ զրագաշտական կրօնից փոխառեալ բառ է, նշանակում էր նախապես այն արևելեան կարդացողները, որոնք Ս. Գրքերից զանազան աղօթքներ կարգալով հիվանդների վրայ, բժշկում էին նրանց և կամ այդ գրվուածքներից գուշակութիւններ էին անում: Քրիստոնէութեան հաստատութեամբ բառը նոր գաղափարների գրողմն ստացաւ և նոր իմաստով սրբագործուեցաւ, այնպէս՝ ինչպէս պատարագ բառը հասարակ և աշխարհիկ «նուէր» նշանակութիւնից՝ անցաւ քրիստոնէական քավութեան պատարագի իմաստին»¹⁸: Մի փոքրիկ ճշտում մտցնենք. «մարգարէ»-ն սկզբնապես եղել է այն մարգը, որը վարժանքով, հմտութիւններով գիտելիքներ է ձեռք բերել աստղերի մասին, իսկ հետո աստղերի վարքագծի և մարդկային ճակատագրերի կապի գիտարկումը մարգարեին կամ աստղագուշակի մասնագիտութիւնը վեր է ածել բախտագուշակի, մոգի և մոտեցրել ֆալճի մասնադիտութիւնը:

Հետագա անցումը Աճառյանը հրաշալի է բացատրել, սակայն ոչ մի պահ չբերկբայելով, որ «մարգարէ»-ն փոխառյալ բառ է: Մինչդեռ մեր կարծիքով, այնուամենայնիվ, փաստեր կան առաջ քաշելու «մարգարէ»-ի բնիկ հայերեն բառ լինելու վարկածը: 1) Մի կողմից Մեյի բերած երեք անկանոնութիւնները: 2) Ապա Աճառյանի իսկ վկայութեամբ այդ բառի ավանդված չլինելը պահլավական գրականութեան մեջ, այսինքն ենթադրվում է, որ սողգեբերենի markray-ն փոխ է առնված պճլ. margar ձևից, իսկ այս վերջինը բարբառային վկայութիւն է և պահլավական գրականութեան մեջ չի հիշատակվում (գնգ. maθ ra-- kara պճլ. margar- սողգ markray, markarak): 3) Տաթևացու ստվերում մնացած վկայութիւնը: 4) Հայերենից փոխառնված վրացերենի մեմարգե ձևը՝ մե և մարգե բաղադրյալներով, որտեղ մե-ն - պաշտոն ցույց տվող մասնիկ է՝ նույն աստղագուշակ, կախարհ իմաստներով: 5) Կա նաև արտալեզվական փաստարկ. եթե ճիշտ է, որ երկնակամարի նկարագրութիւնը, ըստ կենդանակերպերի, պատկանում է հայերին, ապա չի բացառվում, որ մարգ՝ աստղ բառի շրջանառութիւնը նույնպես սկսված լինի մեզանից:

Այսպիսով, բերված փաստերը մեր կարծիքով համալրում են այն շարքը, որը հայագետների մի մասին թույլ է տվել վերոնշյալ բառերին հայկական ծագում վերագրել:

18 Հ. ր. Ա ճ ա ռ յ ա ն. Հայերէն արմատական բառարան. հ. Գ, էջ 276-277: